

Χρυσούλα Μάνου (Βόλος)

Λαϊκή Λογοτεχνία: Γύρω από την παραγωγή δαιμονικών παραδόσεων

Η παράδοση σαν είδος της λαϊκής λογοτεχνίας¹ απασχόλησε και απασχολεί ειδικούς επιστήμονες της λαογραφίας αλλά και άλλων συγγενών προς αυτήν επιστημών, από τις αρχές του 19ου αιώνα μέχρι και σήμερα. Σε κάποιες περιπτώσεις μάλιστα ευρωπαϊκών χωρών η ενασχόληση με τις παραδόσεις, είναι αλήθεια από κοινού με το παραμύθι, ξεκίνησε πολύ νωρίτερα, πρίν ακόμα να ορισθεί ο επιστημονικός χώρος της λαογραφίας². Στην Ελλάδα, χωρίς να υποβαθμίσει κανείς τη δημοσίευση για πρώτη φορά κάποιων παραδόσεων μέσα από στήλες κυρίως εφημερίδων, θα πρέπει να δεχθεί, πως η έρευνα γύρω απ' αυτές αρχίζει ουσιαστικά με την έκδοση του μνημειώδους έργου "Παραδόσεις" του Ν. Πολίτη³ στα 1904, οπότε έχουμε να κάνουμε πλέον με επιστημονικό έργο στο χώρο της λαογραφίας, όπως θα το εννοούσαμε σήμερα. Πέρα από την όποια εντούτοις ερευνητική, επιστημονικού ή όχι χαρακτήρα ενασχόληση με τις παραδόσεις για ένα μεγάλο χρονικό διάστημα στιδήποτε σχετικό διατυπώθηκε, κινήθηκε λίγο πολύ γύρω από αντίστοιχες προσπάθειες διερεύνησης πρωτίστως του παραμυθίου και δευτερευόντως της παράδοσης. Έτσι σε αντιπαράθεση με το παραμύθι, επιδειώθηκε να ορισθεί η παράδοση σαν είδος της λαϊκής λογοτεχνίας μέσα από τον εντοπισμό άλλοτε ιδιαιτεροτήτων της, που θα μπορούσαν να αφορούν στο περιεχόμενο και στη δομή της και άλλοτε σε διακριτικά στοιχεία της, υπαγορευμένα συχνά μέσα από συγκεκριμένες κατά περίπτωση πρωτοποριακές θεωρητικές προσεγγίσεις του παραμυθίου, στη διάρκεια κυρίως του εικοστού αιώνα⁴. Ξεφεύγοντας ωστόσο από το δίπολο παραμύθι-παράδοση και περνώντας στην αντιμετώπιση της παράδοσης ως λογοτεχνικής ίδιας ενότητας, αν και δύσκολα μπορούν να αποφευχθούν αφετηρίες προσέγγισης της έτσι όπως προέκυψαν απ' αυτή τη συσχέτιση, ένας από τους κυρίαρχους στόχους της έρευνας για ένα μεγάλο διάστημα ήταν να καθορισθούν οι γενετικές προϋποθέσεις της. Προς την κατεύθυνση αυτή αφού ελήφθηκε υπόψη το ειδικό της κάθε φορά περιεχόμενο, το συμβάν που αυτή πραγματεύεται και η αντίστοιχη εκτύπωση του μέσα από κυρίαρχους, στερεότυπους ως ένα σημείο για την απόδοση του είδους εκφραστικούς τρόπους, το αποτέλεσμα ήταν να οδηγηθούμε σε μια πληθώρα ορισμών και προτάσεων ομαδοποίησης των παραδόσεων, έτσι ώστε συχνά ούτε η σύγκριση να αποφεύγεται ούτε και μια ενιαία αντιμετώπιση του είδους -χωρίς αυτή να είναι οπωσδήποτε απαραίτητη, να υπάρξει⁵.

¹ Η παράδοση-λαϊκή διήγηση είναι για τη γερμανική βιβλιογραφία είδος αρχικά της φυσικής ποίησης (Naturpoesie), κάτω από την επίδραση κυρίως των απόψεων των αδελφών Grimm, ενώ αργότερα της λαϊκής ποίησης (Volkspoesie) ή (Volksdichtung) και όχι της λαϊκής λογοτεχνίας όπως συνηθίζεται στην ελληνική βιβλιογραφία. Βλ. H. Bausinger: Formen der "Volkspoesie", Berlin 1968, σελ. 11-30. Βλ. επίσης την επιτομή: Deutsche Volksdichtung, Frankfurt am Main 1979. Βλ. Μ. Γ. Μερακλής: Λαϊκή τέχνη. Ελληνική λαογραφία, Γ τόμος, Αθήνα 1992, σελ. 23-75. Τελευταία άρχισε επίσης να χρησιμοποιείται ο όρος λαϊκή πρόσα (Volksprosa) για την παράδοση (Sage), σε συνάρτηση κυρίως με τον όρο έρευνα (Forschung). Βλ. L. Röhrich: Erzählforschung, σελ. 353 στο συλλογικό έργο: R. W. Brednich (Hg.): Grundriss der Volkskunde, Berlin 1988.

² Βλ. Gisela Burde - Schneidewind: Sage, στην επιτομή Deutsche Volksdichtung, Frankfurt am Main 1979, σελ. 83. Η Burde - Schneidewind αναφέρει ως παράδειγμα τη συλλογή από λαϊκές παραδόσεις του Otmar, που εκδόθηκε στα 1800 καθώς και μια συλλογή από γερμανικές παραδόσεις πολύ παλιότερη, αυτή εκδόθηκε στο διάστημα 1782-1787. Κατά την ίδια και οι δύο συλλογές δεν βρήκαν ανταπόκριση ούτε επηρέασαν τους σύγχρονους όπως και τους μεταγενέστερους ενδιαφερόμενους λόγιους του χώρου. Η πρώτη εξάλλου, πραγματικά σημαντική συλλογή παραμυθίων είναι αυτή των αδελφών Grimm κατά τον H. Bausinger, όπως επίσης και η πρώτη μεγάλη συλλογή γερμανικών παραδόσεων είναι η δική τους (Deutschen Sagen, 1816-1818) και αυτό γιατί δεν γράφτηκαν σαν ένα βιβλίο για το σπίτι και την οικογένεια αλλά γιατί είχαν ισχύ σε εγγράμματους και μορφομένους που ήθελαν να δώσουν άρθρα μυθολογικά και ιστορικά. Βλ. Bausinger, ό.π. σελ. 179-180.

³ Βλ. Ν.Γ. Πολίτου: Μελέται περί του βίου και της γλώσσης του ελληνικού λαού. Παραδόσεις, τ. Α-Β, Αθήνα 1904.

⁴ Βλ. ό.π. Bausinger, σελ. 180, επίσης βλ. ό.π. L. Röhrich, σελ. 366, επίσης βλ. ό.π. Burde - Schneidewind, σελ. 83-89 και επίσης βλ. Ε. Αυδίκος: Το λαϊκό παραμύθι, Αθήνα 1994, σελ. 134-135.

⁵ Βλ. R. Schenda: Tendenzen der aktuellen volkskundlichen Erzählforschung im deutschsprachigen Raum, σελ. 275, το συλλογικό έργο: Isaac Shiva, Utz Jeggle (Hg.) Deutsche Volkskunde- Französische Ethnologie, Frankfurt am Main 1987. Βλ. επίσης Σ. Δ. Ημέλος: Προβλήματα κατατάξεως παραδόσεων. σελ. 167-173, στο περιοδικό Λαογραφία, τόμος ΛΑ

Κατά τον H. Bausinger οι προτάσεις που διατυπώθηκαν γύρω από ομαδοποιήσεις της παράδοσης δεν αρκούν για την οριοθέτηση της ως συγκεκριμένης ενότητας, περισσότερο από όλα τα άλλα είδη της λαϊκής λογοτεχνίας φαίνεται πως έχουμε να κάνουμε στην περίπτωση της με έναν όρο κάτω απ' τον οποίο συγγεντρώθηκαν διαφορετικά και ετερόκλητα κατά το περιεχόμενο πράγματα. Σε κάθε περίπτωση έχουμε φτάσει κατά τον ίδιο στη δύση (Dämmerung) των ομαδοποιήσεων⁶.

Στην παρούσα εισήγηση θα αποφύγω πέρα από τη χρήση κάποιων γενικών χαρακτηρισμών την όποια αναφορά στην οργάνωση και διάκριση των παραδόσεων σε κατηγορίες και είδη, αυτά τα ζητήματα κατά την άποψη μου τα έχουν επεξεργασθεί σε ικανοποιητικό βαθμό εδώ και καιρό οι έλληνες λαογράφοι. Περισσότερο με ενδιέφερε, ποιές συνθήκες κατά πρώτον, λειτουργώντας ως πρόκληση πάνω σε προηγούμενα κοινωνικά δεδομένα σε μια συγκεκριμένη κοινότητα, αυτή του Μοσχοποτάμου Πιερίας, πρόσφεραν τη δυνατότητα της διατήρησης των υπαρχόντων παραδόσεων και της κατασκευής νέων και κατά δεύτερο κάτω από ποιές συνθήκες ακόμη και σήμερα ενεργοποιείται η διάθεση ανόδου και αναπροσαρμογής του παραδομένου υλικού της παράδοσης, πάνω σε βιώματα πλέον του σημερινού κατοίκου της ίδιας κοινότητας. Για το σκοπό αυτό προσπάθησα να συγκεντρώσω δαιμονικές παραδόσεις⁷ που αφορούσαν σε εμφανίσεις στοιχειών, μετά από προκαθορισμένες συναντήσεις μου με τέσσερις γυναίκες τρίτης ηλικίας, αγρότισσες στο επάγγελμα, μόνιμα εγκατεστημένες στην εν λόγω κοινότητα. Τους ζήτησα, αφού συναντήθηκα με την κάθε μια χωριστά, να μου διηγηθούν περιστατικά σχετικά με εμφανίσεις στοιχειών, έτσι όπως τα άκουσαν από τους "παλιότερους" αλλά και δικά τους προσωπικά παρόμοια βιώματα.⁸ Τα μακρυνότερα περιστατικά, αυτά που αναφέρονταν στην εποχή των παππούδων τους και ειδικά όσα σχετίζονται με εμφανίσεις στοιχειών μέσα στο χώρο της κοινότητας, ήταν γνωστά σε όλες και αναμφισβήτητα "αληθινά", όπως και οι εμφανίσεις στοιχειών από νεκρούς που δολοφονήθηκαν κάτω από συνθήκες αποτρόπαιες. Κριτική ήταν η στάση τους απέναντι σε περιστατικά πιο πρόσφατα αλλά και στην περίπτωση των προσωπικών τους βιωμάτων, όπου έκδηλη ήταν η προσπάθεια να πείσουν και να πεισθούν για αυτό που τις συνέβη.

Στο σημείο αυτό θα ήταν σκόπιμη μια σύντομη αναφορά σε κάποια γενικά στοιχεία της κοινότητας του Μοσχοποτάμου και του πρόσφατου παρελθόντος της.⁹ Η συγκεκριμένη κοινότητα βρίσκεται σε απόσταση είκοσι χιλιομέτρων από την Κατερίνη στα ριζά των Πιερίων. Είναι μια από τις αρχαιότερες κοινότητες και μέχρι το 1943 από τις μεγαλύτερες σε πληθυσμό της Πιερίας. Στη δεκαετία του 40 δοκιμάστηκε στο έπακρο, ένας αριθμός σπιτιών της πυρπολήθηκε από τις δυνάμεις κατοχής, ενώ κάηκε λίγο αργότερα ολόκληρη, λόγω αντιποίνων στη διάρκεια του εμφυλίου "στα χρόνια του μεγάλου χαμού". Τίποτα δεν έμεινε όρθιο, είναι αλήθεια πως δεν υπήρχε οικογένεια αυτή την περίοδο, χωρίς έναν τουλάχιστο νεκρό. Μετά την πυρπόληση της η κοινότητα εγκαταλήφθηκε από ένα μεγάλο μέρος των κατοίκων, οι οποίοι φεύγοντας δημιούργησαν τέσσερις συνοικισμούς -καινούργια χωριά, κυρίως σε περιοχές όπου υπήρχαν πολλά και κάπως οργανωμένα αγροτόσπιτα, λύνοντας έτσι και το πρόβλημα της απόστασης από τα χωράφια τους. Κύρια ασχολία των κατοίκων ήταν προπολεμικά η κτηνοτροφία, η οποία αρχίζει να φθίνει μετά τον πόλεμο παραχωρώντας τη θέση της στην καπνοκαλλιέργεια. Σήμερα η μικρή κοινότητα στη θέση του παλιού, μεγάλου Μοσχοποτάμου έχει καθαρά αγροτικό χαρακτήρα με κύριο γνώρισμα της την καπνοκαλλιέργεια.¹⁰

Είναι κοινά παραδεκτό, πως η παράδοση δεν μιλάει, πέρα από κάποιες εξαιρέσεις τις ηρωικές για παράδειγμα παραδόσεις¹¹, για μεγάλα γεγονότα όσο για μεγάλες δυστυχίες και

(31) 1976-1978, Αθήνα 1978. Επίσης βλ. ό.π. Burde - Schneidewind, σελ. 96-107, επίσης βλ. ό.π. Μερακλής, σελ. 49-50 και επίσης βλ. ό.π. Αυδίκος, σελ. 137-141.

⁶ Βλ. H. Bausinger: *Gattungsdämmerung. Vergleiche und Theorien*, στη *Stuttgarter Zeitung*, 13 Sept. S.23, Stuttgart 1960, βλ. ό.π. R. Schenda, σελ. 275.

⁷ Για τα χαρακτηριστικά των δαιμονικών παραδόσεων ειδικά σε σχέση με τις ιστορικές παραδόσεις, βλ. H. Bausinger: *Formen der "Volksprose"*, Berlin 1968, σελ. 186, 193.

⁸ Ίσως να φαίνεται και να είναι μέχρις ενός σημείου μικρό το δείγμα των γυναικών με τις οποίες συνομίλησα, έμεινα ωστόσο σ' αυτό τον αριθμό γιατί και οι τέσσερις συνομιλήτριες μου, αν και επεδείωξα να προέρχονται από διαφορετικές γειτονιές της κοινότητας, μου διηγήθηκαν τα ίδια σχεδόν πράγματα για τα στοιχεία των τριών μεγάλων βρυσών του χωριού, αλλά και γενικότερα για τις εμφανίσεις των στοιχειών που αναφέρω. Παράλληλη μάλλον είναι το γεγονός, του ότι συνομίλησα μόνο με γυναίκες και όχι και με άνδρες, μετά την παραπάνω ωστόσο διαπίστωση μου θεώρησα καλό να μην το κάνω.

⁹ Για την πορεία εξέλιξης της κοινότητας του Μοσχοποτάμου στο πρώτο μισό του 20ου αιώνα, βλ. H. Manu: *Die Agrarwelt Nordgriechenlands zwischen Tradition und Moderne. Wandlungsprozesse in der Gemeinde Moschopotamos in Pieria Anfang bis Mitte des 20. Jahrhunderts*, Tübingen 1993.

¹⁰ Βλ. ό.π. Manu, σελ. 1-12

¹¹ Ειδικά για τις ηρωικές παραδόσεις και το κατά πόσο μπορούν να αντιμετωπισθούν σαν αντικείμενα της υψηλής ποίησης, βλ. ό.π. Bausinger, σελ. 188.

ξεχωριστών γεγονότων, αλλά τις ενέργειες στην ύπαιθρο και στο χωριό. Συνήθως έχουμε σε κάθε παράδοση ένα γεγονός, που ως βίωμα προσωπικό, αφού εκληφθεί αρχικά κατά τρόπο υποκειμενικό, προσφέρεται στη συνέχεια ως αφορμή για τη δημιουργία της.¹² Είναι γνωστή η περίπτωση του συναπαντήματος του Παναγιώτη Λιλέ με στοιχειό και σίγουρα “αληθινή” κατά την άποψη και των τεσσάρων συνομιλητριών μου. Τη διηγήθηκε η εγγονή του, έτσι όπως την άκουσε από τους γονείς της, μια και συνέβη πριν αυτή να γεννηθεί, στη δεκαετία του είκοσι.

“Ο παππούς μου ο Παναγιώτης ξεκίνησε να πάει στην Κατερίνη. Τότε σηκωνόταν όλη νύχτα. Ξεκίνησε ο καημένος τον κατήφορο και ως τη μπάρα εδώ κάτω, πάει και κάθεται αυτό καβάλα, πίσω στα καπούλια του γαϊδουριού. Ήταν στοιχειό, λαγουνίκα.¹³ Βαρύ! Που να περπατήσει το γαϊδούρι, στέκονταν. Αρχισε αυτός γκαπ και γκαπ, χτυπούσε το γαϊδούρι. Χτυπούσε κι αυτό κατά λάθος. Μέχρι εκεί κάτω στα κέδρα, στο δικό μας το μέρος, τον τραβάει και τον πετάει καταγής. Τον ζουλάει τον ζουλάει και πηδάει πάνω και πηδάει. Μέχρι τις σαράντα πάει ο παππούς, πέθανε. Τον έκανε μαύρο συκώτι, επειδή το χτυπούσε. Άλλος τον βρήκε και τον έφερε πάνω, σκιάχτηκε ο παππούς, πάει σε σαράντα μέρες.”

Δεν υπάρχει αμφιβολία πως έχουμε να κάνουμε εδώ με μια σύντομη διήγηση μονοεπεισοδική¹⁴, με όλα εκείνα τα στοιχεία που τυποποιούν το είδος της παράδοσης, ως είδος της λαϊκής λογοτεχνίας. Ενα βίωμα ενός γνωστού ανθρώπου, σε ορισμένο τόπο και χρόνο, πιο συγκεκριμένα την εμφάνιση ενός υπερφυσικού όντος, την συνάντηση του μ'αυτό και την επίθεση από μέρους του με αποτέλεσμα το θάνατο του εμπλεκόμενου πρόσωπου. Το περιστατικό μπορεί να αποτελεί σίγουρα υλικό για μια παράδοση, δεν φτάνει όμως. Και οι τέσσερις από τις συνομιλήτριες μου είναι της άποψης, “πως όλοι παλιότερα έβλεπαν στοιχειά, έβγαιναν σε πολλά σημεία”, κυρίως βέβαια γύρω από τα πηγάδια και τις βρύσες του χωριού, τόπους γενικά συνάντησης και επικοινωνίας μεταξύ των κατοίκων. Το περιστατικό μας ωστόσο αν και συνέβη εκτός χωριού μαζί με ένα άλλο παρόμοιου περιεχόμενου, όπου η συνάντηση με το στοιχειό οδήγησε στην τρέλλα έναν άτυχο νέο, είναι γνωστό σε όλες, διατηρώντας ένα χαρακτήρα κυρίαρχο και διαρκή, σε σχέση με παρόμοια πιθανότατα βιώματα των κατοίκων που χάθηκαν¹⁵. Απ' ότι φαίνεται δεν αρκεί ένα βίωμα υποκειμενικό ως πρώτη ύλη για τη δημιουργία μιας παράδοσης, θα πρέπει αυτό να θεωρηθεί οπωσδήποτε γεγονός, πράγμα που συμβαίνει, μόνον εφόσον στην προσπάθεια εξήγησης του κατανοηθεί μέσα από κυρίαρχες συλλογικές παραστάσεις γύρω από πεποιθήσεις, συνδεμένες με προϋπάρχοντα, εν ισχύ, πρότυπα εκφραστικών τρόπων και βέβαια με τη συνεχιζόμενη διήγηση του.¹⁶ Έτσι σε έναν προϋπάρχοντα τύπο του χώρου της λαϊκής λογοτεχνίας κατάλληλο για την εξήγηση βιωμάτων, όπως αυτού της παράδοσης μας, μπορεί να εφάρμοζαν βιώματα και άλλων κατοίκων, όμως δεν έγιναν αυτά παράδοση γιατί κάποιες από τις προηγούμενες προϋποθέσεις δεν καλύφθηκαν. Σίγουρα θα πρέπει εδώ το γεγονός του θανάτου, να έχει μιαν ιδιαίτερη βαρύτητα για την δημιουργία της παράδοσης μας, αν και η θνησιμότητα στην κοινότητα μέχρι και την περίοδο του μεσοπολέμου ήταν μεγάλη και ο θάνατος από κάποιο πόνο ανεξιχνίαστο, “σφάχτη”, σύνηθες φαινόμενο. Γεγονός είναι πως η παράδοση μας θέλει την παρέμβαση του δυνατού και υπερανθρώπινου στοιχείου αυτήν την εποχή, καθοριστικής σημασίας, κυρίως όσον αφορά την κατάληξη της. Μάλλον εδώ βρίσκουν εφαρμογή απόψεις, που θεωρούν δυνατή την αναγωγή των κοινωνικών διαφορών στις παραδόσεις στο επίπεδο συχνά του υπερφυσικού.¹⁷

Όπως προαναφέρθηκε η κύρια ασχολία των κατοίκων της κοινότητας ήταν η κτηνοτροφία, ενώ η γεωργία έπαιζε ένα συμπληρωματικό ρόλο για το περιορισμένο έτσι κι αλλιώς εισόδημα τους. Η φτώχεια ήταν το κύριο χαρακτηριστικό στη ζωή τους και κύριο μέλημα τους η εξασφάλιση του ψωμιού της χρονιάς. Πρόσφατη ήταν εξάλλου, η ανάμνηση της εκμετάλλευσης τους από μέρους του πασά της Βέροιας και των μπέηδων της περιοχής, αν και δεν λείπουν κάποιοι που

¹² ό.π. σελ. 181.

¹³ Για το διαβολικό λαγό πβ. ό.π. Ν. Πολίτης, (παράδοση 841). Βλ. επίσης Θ. Π. Κωστάκης: Θεότητες και δαιμονικά Τσακωνιάς, σελ. 63, περιοδικό Λαογραφία, τόμος ΛΓ 1982-1984, Αθήνα 1985. Ωστόσο η λαγουνίκα της παράδοσης μας δεν έχει καμία σχέση κατά τις συνομιλήτριες μου, πέρα από την ετυμολογική της συγγένεια με το λαγό. Μπορεί να είναι κάτι σαν σκυλί, σαν λιοντάρι, σαν αγριόγατο, ακόμη και σαν καγκουρά, κάτι που οπωσδήποτε έχει την ικανότητα να πηδάει.

¹⁴ Κατά τον Röhrich δεν είναι κανόνες για την παράδοση ο μονοεπεισοδικός χαρακτήρας, αν και ως τέτοιος σηματοδοτεί μια από τις σημαντικές διαφορές της με το παραμύθι μαζί με τη συντομία της. Βλ. ό.π. L. Röhrich, σελ. 366. Για συντομία επιπλέον έως φειδωλότητα της παράδοσης κάνει λόγο ο Bausinger, βλ. ό.π. Bausinger, σελ. 189-190.

¹⁵ Εάν λάβει υπόψη του κανείς, ότι εκείνη την εποχή οι άνθρωποι περπατούσαν πολύ συχνά τη νύχτα, δεν χρειάζονταν τίποτε περισσότερο από το φόβος τους για να βλέπουν παντού στοιχειά, έτσι ώστε να μην είναι τόσο δύσκολο να δημιουργηθούν προϋποθέσεις δημιουργίας μιας παράδοσης. Πβ. ό.π. Bausinger, σελ. 181.

¹⁶ ό.π. σελ. 182.

¹⁷ ό.π. σελ. 181.

μέρους του πασά της Βέροιας και των μπέηδων της περιοχής, αν και δεν λείπουν κάποιοι που περνούν καλλίτερα μέσα στην κοινότητα.¹⁸ Στα πλαίσια μιας κλειστής οικονομίας και μιας επιδιωκόμενης αυτάρκειας, απομωνομένοι καθώς ήταν σε μια ημιορεινή περιοχή επισκέπτονται την πόλη της Κατερίνης, “ένα μεγάλο χωριό” εκείνη την εποχή, αραιά και που.¹⁹ Ο αναλφαβητισμός είναι μεγάλος και η οργάνωση των όποιων χώρων της κοινωνικής ζωής από μέρος του κράτους, μια δεκαετία μετά την απελευθέρωση, είναι υποτυπώδης. Στο συγκεκριμένο αυτό κοινωνικό περιβάλλον οι άνθρωποι έψαχναν πάραυτα για εξηγήσεις και προσπαθούσαν να δώσουν απαντήσεις σε περιστατικά, όπως αυτό της παράδοσης μας. Οτι προτείνεται, κινείται στα πλαίσια ενός νοητικού, περιορισμένου κατά βάση ορίζοντα, κοινού και χαρακτηριστικού για το σύνολο των κατοίκων της κοινότητας. Έτσι γίνονται κάτι αποδεκτό από μέρος της κοινωνίας της κοινότητας, μόνον εφόσον μπορούσε να σταθεί στο βήμα της κοινής γνώμης του χωριού, η οποία όχι μόνο υπήρχε αλλά δεν ήταν και άμοιρη καμιά φορά επιλεκτικών τοποθετήσεων. Πάντως φαίνεται, πως στα μεμονωμένα περιστατικά η έλλειψη βάρους μιας αντικειμενικότερης πραγματικότητας, που υπάρχει στην περίπτωση των στοιχείων για παράδειγμα των πηγαδιών ή των μυλωνάδων, -δυο περιπτώσεις με έντονη την κοινωνική παρουσία, περιορίζει τη δυνατότητα εξάπλωσης και μεταφοράς μιας παράδοσης. Σ’ αυτή την περίπτωση η έλλειψη πολλαπλής μαρτυρίας, όπως συμβαίνει στην παράδοση μας, μάλλον αντισταθμίζεται από το γεγονός του θανάτου του εμπλεκόμενου προσώπου.

Τα στοιχειά πάραυτα συνεχίζουν να υπάρχουν και τα επόμενα χρόνια, δεν εξαφανίστηκαν από την κοινότητα σύμφωνα με την επόμενη διήγηση. Την ανέφερε μια από τις συνομιλήτριες μου, ήταν όμως γνωστή σε όλες, μια και συνέβη λίγο πριν το πόλεμο, όταν αυτές ήταν παιδιά.

“Τη δική μου την πεθερά και τη θεία μου τη Γιαννούλα τις ρίχτηκε το στοιχειό. “Που θα πάτε ετούτη την ώρα προς τα πάνω γυναίκες μικρές;” τις είπε η συγχωρεμένη η γιαγιά μου. Ζούσε ακόμα. Ωρα περασμένη είχε σκοτεινιάσει, αυτές είχαν γυρίσει από την Κατερίνη, είχαν αγοράσει ψώνια και γιαούρτι για τη γιαγιά τη Μιχογιάννενα. “Α! να πάμε, να μην το αφήσουμε για αύριο, το γιαούρτι περισσότερο, να το δώσουμε”, λένε. Εδώ παραπάνω, στο μιλκό όπως το λέγαμε, στην πλατεία ένα μεγάλο παρατημένο σπίτι, να μια λαγουνίκα! Εκεί μέσα ήταν τούρκοι πολλοί σκοτωμένοι. Τις έκανε χίλιες δυο τούμπες, τις έριξε κάτω, τις κύλησε. Πως το λένε, πήδηξε, πήδηξε πάνω τους, ώσπου τις κούρασε τις γυναίκες. “Τρέχα θείε”, φώναξαν στο τέλος το Μιχοτσέλιο από παραπάνω “να μας γλιτώσεις.” Το ρίχτηκαν κι αυτές. Να σου λέει η πεθερά μου, να χτυπούμε με τη ματσούκα κι αυτό να πηδάει πότε κατά το λαιμό, πότε κατά την πλάτη. Να μπαίνει το ξύλο μια πιθαμή μέσα στην τρίχα του, ήταν μαλλιάρο. Μέσα στις λάσπες, θεέ μου, παναγία μου! Και ενώ είχαν πατημασιές στις πλάτες από ζώα οι γυναίκες -μα είχαν γίνει χάλια, είπαν τότε άνθρωπος ήταν, επειδή τάχα ήταν κακός ο παππάς το ’κάναν αυτό στην παππαδιά, κι επειδή ήθελαν να κλέψουν το κορίτσι. Χίλια δυο είπαν τότε. Ενώ έβγαλαν τα ρούχα οι γυναίκες, φούστες φορούσαν τότε και έβαλαν άλλα, είχαν πατημασιές από ζώο, εδώ στην πλάτη, στα πόδια, στα χέρια παντού. Στοιχειό ήταν, λαγουνίκα.”

Και εδώ έχουμε ένα περιστατικό που συνέβη σε ορισμένο χρόνο και τόπο και με συγκεκριμένα πρόσωπα, εκ πρώτης όψεως τουλάχιστον μονοεπισοδικό. Έχουμε επίσης την εμφάνιση και την επίθεση ενός στοιχείου, την σκόπημη στη συνέχεια και συνειδητή αντιπίθεση των εμπλεκόμενων γυναικών και όχι την κατά λάθος, όπως στην προηγούμενη παράδοση και βέβαια όχι το θάνατο τους αλλά τη σωτηρία τους με κάποιες συνέπειες σίγουρα όχι αξεπέραστες. Εκείνο που θα απαιτούσε ιδιαίτερη αναφορά στη διήγηση μας, μια και τυπολογικά τουλάχιστον είναι φανερό, πως θα μπορούσε αυτή να είναι παράδοση, είναι η αμφισβήτηση του υπερφυσικού στοιχείου της, έτσι όπως αυτό προκύπτει από την εμφάνιση του στοιχείου, από μέρος της κοινής γνώμης του χωριού. Εάν το περιεχόμενο μιας παράδοσης είναι ολοκληρωμένο και η αλήθεια του, ορατή και καθαρή στο βάθος της,²⁰ τότε φαίνεται πως εδώ υπάρχει κάποιο πρόβλημα. Η προσθήκη της άποψης των πολλών που μεταφέρεται μαζί με το γεγονός που πραγματεύεται η παράδοση, αν μη τι άλλο αναιρεί εν μέρει το μονοεπισοδικό χαρακτήρα της προσδιορίζοντας την ως ιδιόμορφη. Βέβαια το συγκεκριμένο περιστατικό παρά την αμφισβήτηση του από τη στιγμή που συνέβη, μορφοποιήθηκε και προσαρμόστηκε στα πλαίσια προυπαρχόντων συλλογικών παραστάσεων, μεταφέρθηκε μάλιστα μέχρι τις μέρες μας ανεξαρτήτως του αν έπεισε ή όχι. Σε κάθε περίπτωση πάντως είναι σίγουρο, πως στην κοινότητα υπάρχουν ακόμη και αυτή την εποχή παραδόσεις, ενώ δεν λείπει η διάθεση των κατοίκων για το σχηματισμό καινούργιων, αν και αναμφίβολα κάτι έχει αλλάξει. Η διατάραξη

¹⁸ Βλ. ό.π. Manu, σελ. 26-51.

¹⁹ Βλ. Χ. Μάνου: Η διοργανωτική λειτουργία της πόλης της Κατερίνης στο πρώτο μισό του αιώνα μας και η σημασία της στην πορεία εξαστισμού της ευρύτερης Πιερίας. Πρακτικά Α Συνεδρίου για την Κατερίνη, 1999.

²⁰ Βλ. ό.π. Bausinger, σελ. 182.

κάποιων δεδομένων, που αφορούσαν στην εξήγηση βιωμάτων, όπως αυτό της διήγησης μας, είναι ωστόσο εμφανής. Το γεγονός μάλιστα του ότι έχουμε ως εμπλεκόμενα πρόσωπα τη παππαδιά και την ανύπαντρη ανηψιά της, προσδίδει ακόμη μεγαλύτερη σημασία στην παρέμβαση της κοινής γνώμης, η οποία παρ' ότι δέχεται κάποια πρόταση εξήγησης του όλου συμβάντος συλλογικά αποδεκτή, με το να την αμφισβητεί ταυτόχρονα, επιβεβαιώνει αλλαγές του μέχρι τότε δεδομένου νοητικού ορίζοντα προκειμένου να περάσουμε από ένα γεγονός στο σχηματισμό του σε παράδοση. Η απόδοση αυτού του γεγονότος ως ένα χτύπημα, που άξιζε του παππά, ενός προσώπου ξεχωριστής κοινωνικής θέσης με ιδιαίτερη μεταχείριση από μέρους της κοινής γνώμης της κοινότητας αλλά και η ίδια η συμπεριφορά απέναντι στο στοιχείο των εμπλεκόμενων γυναικών, υποδηλώνει κάποιες αλλαγές στην μέχρι τότε συμπεριφορά των κατοίκων, χαρακτηριστικές ενός άλλου τρόπου σκέψης και ενός διευρυμένου πλέον νοητικού ορίζοντα από ότι προηγούμενα.

Και πράγματι στη δεκαετία του 30 πολλά πράγματα φαίνεται να μεταβάλλονται στην κοινότητα μας, έχουν αρχίσει να παρατηρούνται κάποιες διαδικασίες αλλαγής, πιο πολύ υποκινούμενες από τη δράση εξωγενών προς την κοινωνία της παραγόντων, δημιουργώντας ρήγματα στον μέχρι τότε παραδοσιακό χαρακτήρα της.²¹ Η παρουσία του κράτους αρχίζει να γίνεται εμφανής, λειτουργεί το σχολείο, καλυτερεύει η επικοινωνία με την πόλη, έρχεται η μηχανή στο χωριό, για πρώτη φορά ως ταξί και λίγο αργότερα ως αλωνιστική μηχανή, "πατόζα", ενώ έχουμε τις πρώτες δηλώσεις καπνού των κατοίκων. Το καινούργιο, το "ξένο" σε πρώτη φάση, θα αρχίσει να παίρνει τη θέση του σε όλους τους τομείς της καθημερινότητας και όχι μόνο. Οι γυναίκες και βέβαια μπορούν μόνες τους, αν και μικρές, να ξεπορτίζουν απλά για να παραδώσουν σε κάποια θεία ένα γιαούρτι, που αγόρασαν στην Κατερίνη και κυρίως να συμβαίνει αυτό, σε μια κοινότητα που ο καθένας έχει τα πρόβατα του ακόμη, το τυρί και το γιαούρτι του.²² Αν και οι δυνάμεις του κακού βρίσκονται παντού, δεν αρκεί πια η επίκληση τους σε επίπεδο μάλιστα κοινής γνώμης της κοινότητας για την κατανόηση ενός γεγονότος, που κάλλιστα για την εξήγηση του θα έφτανε η απλή και μόνον λογική. Η στεγανότητα από ότι φαίνεται παλιότερων αντιλήψεων και αξιών για τους κατοίκους, άρχισε να δοκιμάζεται αν και όχι ερήμην της. Ένα πλήθος αλλαγών φαίνεται να έχει συμβεί και να συμβαίνει γύρω από τη συμπεριφορά τους, που αφορά σε αντιλήψεις για τη θέση της γυναίκας φτάνοντας μέχρι τις διατροφικές συνήθειες τους και τη σχέση της κοινότητας με την πόλη. Παρ' όλα αυτά και στην περίπτωση αυτής της διήγησης, όπως και στην επόμενη μαρτυρία, έχουμε πολλά και εμφανή στοιχεία να επιβεβαιώνουν την δυνατότητα διατήρησης αλλά και την αυθεκτικότητα τουλάχιστον κάποιων από τις προϋποθέσεις για την δημιουργία της παράδοσης.

"Πήγαμε να ποτίσουμε το καπνό. Είχα καπνό ακόμα τότε, που είναι το ποτιστικό στον Τσουτσολή; στο πίσω μέρος, χαμηλά. Ήταν μια μπάρα εκεί, που πήγαμε και βάλουμε να ποτίσουμε, μαύρη με νερό. Αυτό ήταν εκεί. Ήθελε ποίος ξέρει, να λουστεί, να κάνει μπάνιο, να φτιαχτεί; Μας έσπασε το κλειδί στη γωνία, που σύνδεε το λάστιχο, το 'ριξε ψηλά στην τούμπα, πήγε πάνω από την άλλη μεριά του καπνού. Καμιά φορά δεν είχε πάθει τέτοια ζημιά το τρακτέρ. Ήταν το στοιχείο εκεί. Λέω: Κατάλαβες τίποτα; Εμ δεν κατάλαβα; λέει ο Νικολάκης. Μα, πήγαινε μέρα και ρίξε το νερό, μην πας νύχτα, η νύχτα δεν είναι για τόν κόσμο, είναι για άγρια ζώα. Σαν έσπασε το κλειδί, ούτε φάνηκε που πήγε, πως δε σκοτωθήκαμε. Ήμουν και γω εκεί και αυτός εκεί, παρατήσαμε και το τρακτέρ όπως ήταν και φύγαμε και ακόμα φεύγουμε."

Έχουμε να κάνουμε και δώ μ' ένα δισεξήγητο συμβάν, που προσχώρησε σε στερεότυπες εικόνες προκειμένου να κατανοηθεί και γιατί όχι να μεταφερθεί στη συνέχεια με την προοπτική παράδοσης. Είναι ένα πρόσφατο σχετικά περιστατικό, εάν θεωρηθεί, ότι μετά τη δεκαετία του 60 γενικεύεται η μηχανοποίηση²³ της καπνοκαλλιέργειας για τους κατοίκους της κοινότητας. Δεν θα σταθώ στην κατ'επανάληψη διευκρίνηση της συνομιλήτριας μου, ότι η ίδια ήταν παρούσα, όταν συνέβη το περιστατικό και μάλιστα όχι μόνη της αλλά με το σύζυγο της, ούτε και θα επιμείνω στην άγνοια τους πιθανότατα γύρω από τη λειτουργία των τρακτέρ και στην αδυναμία τους μπροστά σε μια ασυνήθιστη βλάβη. Εξάλλου ούτε και μεγάλη σημασία θα είχε, αν η προσωπική αυτή εμπειρία της συνομιλήτριας μου δεν εξελιχθεί σε παράδοση, πιο πολύ ενδιεφέρον θα είχε εδώ η διαπίστωση και πάλι της αυθεκτικότητας της παράδοσης, ιδιαίτερα όταν υπάρχουν κάποιες από τις προϋποθέσεις γέννησης της. Με ελλειπή ή όχι μορφή, όσον αφορά τα κλασικά γνωρίσματα της, η παράδοση υπάρχει μέσα από την παραγωγική τάση που διακρίνει ακριβώς τις προϋποθέσεις γέννησης της.²⁴ Ίσως η γνώση στην εποχή μας να προχώρησε, τόσο ώστε να είμαστε σε θέση να δώσουμε ορθολογικές απαντήσεις σε αρκετά από τα

²¹ Βλ. ό.π. Manu, σελ. 155-196.

²² Βλ. ό.π. Χ. Μάνου· Η διοργανωτική..., Κατερίνη 1999.

²³ Βλ. ό.π. Manu, σελ. 170-178.

²⁴ Βλ. ό.π. Bausinger, σελ. 193-194

καθημερινά ερωτήματα μας, η ανάγκη όμως του να αποζητούμε και κάποτε ακόμη και να εφευρίσκουμε το υπερφυσικό και εξωανθρώπινο, ως κατάλληλο να αποδώσει την αλήθεια είναι υπαρκτή, εξασφαλίζοντας κατά αυτόν τον τρόπο πρόσφορο έδαφος για τη δημιουργία της παράδοσης. Εξάλλου η παράδοση ήταν πάντοτε ένα μέσο επικοινωνίας για τους ανθρώπους, μεταφέροντας πληροφορίες και δίνοντας απαντήσεις σε ερωτήματα δύσκολα γι αυτούς. Εάν αποτύχει η προσωπική εμπειρία της συνομιλήτριας μου να γίνει παράδοση, μάλλον η αιτία θα πρέπει να αναζητηθεί στην αλλαγή του τρόπου και των μέσων επικοινωνίας σήμερα.²⁵ Τις ίδιες πιθανότητες θα είχε σ' αυτό το σημείο, να γίνει παράδοση και η ιστορία που μου διηγήθηκε η ίδια συνομιλήτρια μου σαν αποδεικτικό στοιχείο της ύπαρξης στοιχειών στις μέρες μας. Την άκουσε στο "κεντρί" μια σειρά εκπομπών του τηλεοπτικού σταθμού Star, κάποια φορά που το θέμα της ήταν, τα φαντάσματα και αν υπάρχουν σήμερα. Ένας νέος αξιωματικός του στρατού ή της αστυνομίας, δεν έχει καμιά απολύτως σημασία, καλεσμένος της εκπομπής διηγήθηκε, πως πήγε σ' ένα πάρτυ στην Αθήνα, όπου κάποια στιγμή μέσα στη νύχτα εμφανίστηκε μια κοπέλα μόνη, χωρίς συνοδό, ασπροντυμένη σαν νύφη, καλοχτενισμένη, μόνο από το ένα μέρος τα μαλλιά της ήταν κάπως απεριποίητα. Η κοπέλα έκανε εντύπωση στον νεαρό αξιωματικό, ο οποίος χόρευε επανειλημένα μαζί της. Τα χέρια της ήταν πάγος. Αργά το βράδυ, περασμένα μεσάνυχτα προηποποιήθηκε να τη συνοδέψει στο σπίτι της. Πράγματι αυτή αφού το δέχτηκε, τον οδήγησε σ' ένα νεκροταφείο, όπου χάθηκε, αφού προηγουμένως του είπε, πως είχε σκοτωθεί σε ατύχημα, νεότατη φυσικά.

Φάντασμα, στοιχειό, βρυκόλακας ότι κι αν ήταν η κοπέλα, το περιστατικό δεν είναι "ψέμμα", η συνομιλήτρια μου το άκουσε στην τηλεόραση, να το λέει άνδρας και μάλιστα αξιωματικός. Προφανώς έχουμε και σ' αυτή την περίπτωση όπως και στην προηγούμενη την οικειοποίηση γνωστών, στερεότυπων εικόνων της παράδοσης, όμως αυτό που θα πρέπει να τονισθεί είναι κυρίως η έκδηλη διάθεση χάριν επικοινωνίας, η προβαλλόμενη κατά χονδροειδή τρόπο από τα Μ.Μ.Ε., για αναπαραγωγή προσαρμοσμένων στα πλαίσια της παράδοσης παραστάσεων του σημερινού ανθρώπου, σε πείσμα όλων εκείνων των απόψεων που θέλουν, να έχει επιτευχθεί στη σύγχρονη κοινωνία μια ανεπανόρθωτη ρήξη με το παρελθόν εξαιτίας της απομυθοποίησης των πάντων.

²⁵ ό.π. Bausinger, σελ. 194